

Zsinka László:

Európa akkor és most

Az Alapító Atyák és a jelen dilemmái

„A legnagyobb szerencsétlenség, amely az emberi fajtát sújthatja - a háború, mely kiterjed az egész világra - egy emberöltőn belül másodszer perzseli föl az emberi világ tájait... E tragédia méreteit és következményeit mi, a szenvedő kortársak, áttekinteni nem tudjuk. Elképzelni sem lehet, hogyan alakul az elkövetkező évtizedekben a földrészek egymáshoz való hatalmi viszonya. Milyen lesz a fehér ember helyzete a színes világban? Mi alakul ki a háború után Amerikában? ... Lesz-e még bolsevizmus a háború után a világban, s milyen lesz? Hogyan alakul át az angolszász világ kapitalizmusa? Milyen szerepet vállal Amerika az új világban, amikor - a háború után - a romokból fel kell építeni az emberi együttműködés új rendjét? Miféle szellemi irányelveket tudunk megmenteni a múltból, hogyan lehet megbékíteni az indulatoktól, egyéni tragédiák fájdalmaitól sebzett lelkeket? ... Hogyan nyugodnak meg a lelkek? Hogyan lehet elsimítani a népek között a gyűlölet által szított ellentéteket? Mit ér még az értelem érvelése?”

(Márai Sándor – 1942 nyara)

A második világháború utáni évek több meglepő fejleménnyel szolgáltak a korabeli közvélemény számára. Az egyik a gazdaság helyreállításának gyorsaságában és az erőteljes gazdasági növekedésben, a másik az integrációs folyamat lendületes voltában keresendő. A háborús pusztítás hatalmas méretei és lelki-emberi kárai ellenére a nyugat-európai demokráciák rendkívül gyorsan újjáéledtek. A világháború éveiben számos értelmiségi megfogalmazta a lelki megújulás szükségességét, mégis sokan féltek attól, hogy az anyagi és szellemi veszteségek pótolhatatlanok és az európai civilizáció végleges hanyatlásához vezetnek. A háború utáni időszak eseményei azonban egészen más irányt vettek.

Gazdasági újjáépítés a második világháború utáni évtizedekben

1. Nem várt mértékű gazdasági fellendülés 1945 után

1945 után jelentős közgazdász körök tartottak attól, hogy a világgazdaság a háborús konjunktúra végével visszaesik a két világháború közötti recesszió állapotába. Az 1929-33-as nagy gazdasági világválság következményei még ott kísértettek. A politikusok veszedelmesnek ítélték, hogy a világháború lezárulásával a konjunktúrát teremtő legfőbb tényező szűnik meg. Ehhez képest a világgazdaság 1945 és 1973 között nagyobb növekedést mutatott, mint korábban bármikor. Az európai gazdasági növekedés évtizedeken keresztül elérte vagy meghaladta az 5%-ot. Egyes országokban ennél magasabb adatokkal is találkozunk. Az NSZK gazdasági növekedése az 1950-es években inkább 10%, mint 5% felé közelített. A hatvanas években az olasz GDP gyarapodása elérte a 6-8%-ot.

2. A gazdasági növekedés és az európai integrációs folyamat közötti mérsékelt korreláció

A gazdaságtörténészek sokat vitatkoztak a második világháború utáni növekedés okairól. Egyesek a Marshall-segély jelentőségét hangoztatták, de a gazdaságtörténet jelenleg konszenzusra jutott abban a kérdésben, hogy a gazdasági gyarapodás legfontosabb tényezői egyaránt keresendők a reálgazdaságban és a nemzetközi pénzügyi rendszer működésében, s nemcsak európai, hanem világgazdasági összefüggésben szemlélendők.

Ezekhez a tényezőkhöz képest a Marshall-segély jelentősége csekélyebb volt. Mértékadó vélemények szerint az 1945 utáni európai gazdasági növekedés úgynevezett „utolérési folyamatnak” (Alexander Gerschenkron) tekinthető, amely a kontinens lemaradásának fokozatos felszámolásához vezetett. Az Amerikai Egyesült Államokban már az 1920-as évektől kiépült a tartós fogyasztási cikkek piaca, amelyen a két világháború közötti amerikai gazdaság növekedési dinamikája nyugodott. Ebben a vonatkozásban Nyugat-Európa elmaradottságot mutatott, amely magasabb növekedési ráták lehetőségét teremtette meg az 1945 utáni évtizedekben. A fordista-taylorista üzemszervezési módszerek, technológiai adottságok és méretgazdaságossági előnyök kihasználásával az európai kontinens gyorsabb gazdasági gyarapodásra volt képes, mint az Egyesült Államok, amely a két világháború között már kihasználta a növekedési lehetőségek tekintélyes részét.

A gazdasági növekedést meggyorsította a nemzetközi pénzügyi rendszer (aranydeviza standard) stabilizáló hatása, a világszerte alacsony nyersanyag árak, valamint a növekedésorientált keynesianus gazdaságpolitikák. Jelentős szerepe volt a nyugat-európai térségbe beáramló amerikai tőkének, és valószínűleg erősítették a növekedést az európai integráció gazdasági hatásai. A vámunió létrehozása a hatvanas években az európai egységfolyamat politikai sikereként is értékelhető, de gazdasági kihatásai sem voltak elhanyagolhatóak.

A második világháború utáni újjáépítés társadalompszichológiai következményekkel is járt a nyugat-európai demokráciákban. Erőteljes igény alakult ki a társadalmi csoportok közötti konszenzuseresés, a demokratikus alapelvek betartása, valamint a szabadság és a szolidaritás egyensúlyán nyugvó kapitalizmus iránt. Az 1945 után kibontakozó „demokratikus értékforradalom” a megújulás érzését keltette a nyugat-európai társadalmak számára.

A második világháború utáni évtizedek sikertörténete csak bizonyos mértékig függött össze az integrációs folyamattal. Inkább olyan gazdasági tényezők együttes hatásának tekinthető, amelyek között a vámok lebontásától eltekintve nem játszottak kulcsszerepet az európai egységfolyamat hatásai. Már említettük, hogy a Marshall-segély, amely a tágran értelmezett európai integrációs folyamat egyik lépésének tekinthető, nem fogható fel az európai újjáépítés döntő tényezőjeként. Mégis kétségtelen, hogy a világháború utáni években hozzájárult bizonyos szűk keresztmetszetek elhárításához és a növekedési folyamat beindításához. Az Egyesült Államok felől Európa felé áramló magántőkemozgások sem az európai integráció létrejöttének tudhatók be, hanem annak, hogy az 1950-60-as években megszilárduló nyugat-európai demokráciák egyszerre mutatták fel a politikai stabilitást, a magántulajdon tiszteletét és az olcsó szakképzett munkaerő lehetőségeit.

A második világháború utáni gazdasági és társadalmi jelenségeket nem tekinthetjük csakis az európai integrációs folyamat következményének, de elmondható, hogy a gazdasági növekedés kedvező lehetőséget biztosított az európai egységfolyamat kibontakozásához. Ennek a ténynek a jelentősége az 1973-as olajválság után mutatkozott meg igazán, amikor a gazdasági növekedés megtörése megnehezítette az európai integráció elmélyítését, és felerősítette a nemzetállami védekező reflexeket. Az elmúlt négy évtizedben az európai egységfolyamat ugyan előrehaladt, de csak kemény tárgyalások és kompromisszumok árán, másfelől a kétségtelen sikerek mellett megjelent a „kincstári optimizmus” is, amely az európai intézmények önértelmezését és legitimációját szolgálja.

Az európai integráció kibontakozásának okai

3. A (nemzetközi) politikai és morális természetű okok elsődlegessége az európai egységfolyamat kezdeteinél

A második világháború utáni években a nyugat-európai politikai elitekben az integrációpárti erők kerekedtek felül. A mértékadó politikai pártok az európai együttműködés különféle változataiban gondolkodva törekedtek arra, hogy szakítsanak a nacionalizmusok és a totalitarizmusok eszméivel. A nemzetállamtól, mint a politikai identitás kizárólagos kategóriájától való elmozdulást világosan tükrözték a háborús évek antifasiszta mozgalmainak elképzelései, amelyek általában az európai

együtműködés valamilyen formájában gondolkodtak. 1945 után az európai egységfolyamat iránti elköteleződés nem volt kérdéses egyetlen jelentős politikai erő számára sem, de hogy mit értenek ezen, valójában sohasem tisztázták pontosan. Az integráció kibontakozásának első évtizedében felmerülő viták elsősorban e helyzet következményeként foghatók fel. Az Európai Védelmi Közösséggel kapcsolatos tárgyalások során kialakuló nehézségek ezt a tényt juttatták kifejezésre az 1950-es évek első felében.

Az integrációs folyamat nekilendülése több okra vezethető vissza a második világháború utáni években. Ezek között nemzetközi politikai, gazdasági, morális és belpolitikai okokat egyaránt találunk. Bár napjainkban az európai integrációt a közvélemény elsősorban a világgazdasági kihívásokkal szembeni alkalmazkodás eszközeként tekinti, kezdetben a gazdasági természetű okoknak volt a legkisebb szerepe. Az európai egységfolyamat egyrészt nem tekinthető a második világháború utáni gazdasági fellendülés okozójának, másrészt születése éveiben inkább a hidegháború körülményei és a nyugat-európai társadalmak morális megújulás iránti igénye, s nem gazdasági okok hívták életre. Ezzel együtt kétségtelen, hogy a hatvanas-hetvenes évektől a gazdasági együtműködés kérdései kerültek előtérbe. A nyolcvanas évektől pedig egyenesen a globalizáció kihívásaira adandó válasz vált az integráció legfőbb létokává.

1945 után az európai államok közötti együtműködés irányába ható legfontosabb tényező a kezdődő hidegháborúból fakadt. A második világháború éveiben az amerikai külpolitikai elemzők sokat foglalkoztak a háború utáni világrend kérdésével. Ezek a szakértői csoportok több elképzelést dolgoztak ki, amelyek között az európai integráció támogatása is szerepelt. Egy másik felfogás abból indult ki, hogy a liberális világrendhez képest a vámközösségen nyugvó regionális integrációk elutasítandók, mert akadályozzák a nemzetközi szabadkereskedelmet. A világháború utolsó éveiben ez az elképzelés kerekedett felül. Ennek szellemében tárgyalt az amerikai White és az angol Keynes a világháború végén, amikor megkísérelték felvázolni a háború utáni nemzetközi gazdasági rend alapjait. Ezeken a megbeszéléseken Keynes jóval szélesebb hatáskört adott volna a nemzetállamoknak, mint White. A regionális integrációk kérdése is egyelőre háttérbe szorult az amerikai *one world* szabadkereskedelmi elképzeléseivel szemben. Ahhoz, hogy az Egyesült Államok külpolitikai prioritásként kezelje az európai integráció támogatását, a hidegháború kiéleződésére volt szükség. Az amerikaiak mindinkább úgy vélték, hogy a nyugat-európai újjáépítés gyorsasága nagyban függ a nemzetállamok közötti együtműködés mértékétől. Egy sebesen újjáépülő Nyugat-Európa sikere lehetővé teszi a tehermegosztást a fegyverkezési versenyben az amerikai fél és európai szövetségesei között. 1947-48-ra az USA az európai egységfolyamat elkötelezett támogatójává vált. Az amerikai hozzáállást kiegészítette a nyugat-európai politikusok szovjetektől való félelme is. Ezek a tényezők együttesen hatottak az európai kooperáció kibontakozásának irányába.

4. Az integráció felé ható gazdasági megfontolások: a nemzeti piacok egyesítésének előnyei

Ahogy már utaltunk rá, az 1945 utáni esztendőkből a nemzetközi politikai viszonyoknál kisebb szerepet játszottak a gazdasági indítékok. A két világháború közötti években már felmerült az európai gazdasági integráció kérdésköre. A közgazdászok és politikusok akkor elsősorban azt hangsúlyozták, hogy a szétterjedt nemzeti piacok Európában nem alkalmasak a modern termelési rendszerek méretgazdaságossági előnyeinek a kiaknázására. Eszerint az európai kontinens lemaradása az 1920-30-as években a szovjet és az amerikai gazdasághoz képest a túlzottan sok vámhatárnak köszönhető. Ebből kiindulva a második világháború előtti években a liberális közgazdászok eljutottak a szabadkereskedelelem és a vámunió előnyeinek hangsúlyozásáig, és konkrét elképzeléseket is felvázoltak. Közgazdasági szempontból 1945 után ezek a gondolatok keltek életre. A közgazdászok többsége hitt abban, hogy a kontinens méretű gazdasági egység létrejötte felgyorsíthatja a gazdasági növekedést. Tehát a korabeli közgazdasági gondolkodás nem a reálszféra technológiai lemaradásából indult ki, hanem a piacelvűség felől közelített a gazdasági modernizáció kérdéséhez. Eszerint a szabadkereskedelelem kibontakozása az európai méretű piac megteremtésén keresztül segítheti elő a gazdasági növekedés meggyorsítását. Nem véletlen, hogy a gazdasági integrációval kapcsolatos elképzelések elsősorban a vámok lebontására helyezték a hangsúlyt

5. A kereszténydemokrata (katolikus) elitek szerepe az európai integráció kezdeteinél

Az első években a gazdasági indokoknál jóval nagyobb jelentősége volt a morális természetű megfontolásoknak is. Az integráció mellett elkötelezett politikusok úgy vélték, hogy a két világháború a nacionalizmusok esztelen diadalmenete volt, amely kis híján elpusztította az európai civilizációt. Európa nem engedheti meg magának, hogy még egyszer hasonló konfliktusok szabdalják szét, mert ez már az „öreg kontinens” civilizációs értékeinek végleges hanyatlásával járna, és szélesre tárná a kaput az USA és más Európán kívüli országok konkurenciája előtt. Azonban a német-francia megbékélés nemcsak hatalmi összefüggésben volt értelmezhető, hanem az 1945 utáni években az eseményeket formáló európai politikai elitet legalább annyira elvi-világnézeti szempontok is mozgatták. A kereszténydemokrata és szociáldemokrata politikusok úgy vélték, hogy az európai kontinens számos közös értékkel rendelkezik, amely a nemzetállamokat közel hozza egymáshoz, még akkor is, ha viták merülnek fel köztük. A kereszténydemokraták elsősorban a katolikusok közül kerültek ki, és szemléletmódjukra hatott a két világháború közötti keresztény humanista gondolkodás, továbbá az „értékőrző európaiság” történetírása. Jacques Maritain keresztény humanizmusa irányítúként szolgált a második világháború utáni francia kereszténydemokrácia mértékadó képviselői számára. Az 1940-es évek végén és az 1950-es évek első felében a nyugat-európai országokban többnyire

kereszténydemokraták voltak hatalmon. Ezért leginkább világnézetük határozta meg az európai egységfolyamat első lépéseit.

6. Az európai integrációval kapcsolatos konszenzus a nyugat-európai nemzetállamok belpolitikai életében

Az európai egységfolyamat fontos összetevőjét alkotta a belpolitikában tapasztalható „integrációs konszenzus”. A második világháború után évtizedekig nem kerülhettek hatalomra olyan politikai erők, amelyek a nemzetállam kizárólagossága jegyében megkérdőjelezték az európai integráció létjogosultságát. A radikális szélsőjobb a náci és fasiszta rendszerek bukása következtében elvesztette társadalmi támogatottságát. Integrációellenes elképzelések jellemezték még az 1945 utáni években a nyugat-európai kommunista pártokat, akiket ellenállási mozgalmakban játszott szerepük miatt bizonyos megbecsülés jellemezte. Ezek a politikai erők - Sztálin véleményével egyezően - nem támogatták az európai integrációt, és a nemzeti fejlődés elsődlegességét hangsúlyozták. A létrejövő integrációs intézményeket a kommunista pártok a nemzetközi monopolizáció összefogásának újabb jeleként értelmezték. A hidegháború kibontakozásával a nyugat-európai belpolitikai élet egyik íratlan alapszabályává vált, hogy az amerikaiak által támogatott polgári demokráciákban a kommunisták nem kerülhettek hatalomra. Akár a legkülönbözőbb kormánykoalíciók voltak elképzelhetők, nem szerepelhettek közöttük a kommunisták.

A politikai kormányzás a nyugat-európai országokban a jobbközép és a balközép pártok kezébe került. A kereszténydemokraták, a szociáldemokraták, a szocialisták egyaránt elfogadták a hidegháború feltételrendszerét, és magukénak vallották a polgári demokráciák értékeit. Ezek a politikai erők integrációbarát álláspontot tettek magukévá. A második világháború utáni években a kereszténydemokraták és a szociáldemokraták között politikai váltógaszdaság alakult ki. Mindezek a tényezők együttesen vezettek oda, hogy a nemzetállami tényező kizárólagosságát valló belpolitikai erők nem kerülhettek hatalomra. A kereszténydemokrata és szociáldemokrata erők integrációra vonatkozó konszenzusa kiszámíthatóvá tette az európai egységfolyamat előrehaladását. Bármelyik politikai párt került hatalomra, támogatta az integráció továbbvitelét.

7. Értékközpontú politizálás. Víziók és pragmatizmus

A második világháború utáni években hatalomra kerülő kereszténydemokraták értékelvű politizálást folytattak. A német-francia megbékélést nemcsak reálpolitikai okokból - a szovjet fenyegetés miatt - tartották fontosnak, hanem keresztény lelkiismeretük is indította őket arra, hogy a világháború után szinte természetellenes gyorsasággal törekedjenek a két nemzet közötti megbékélés előmozdítására.

Schuman egyrészt világosan látta, hogy a német ipari kapacitások mindig is erősebbek lesznek a franciánál, másrészt azzal is tisztában volt, hogy mindkét nemzet számára mennyire terméketlen az 1870 óta tartó német-francia feszültség. Kevésbé hangsúlyozott tény, hogy Schuman milyen gyorsan ért el eredményeket a német-francia együttműködés kérdésében. A mintegy hetven éve tartó német-francia ellentét a második világháború után öt évvel kedvező irányba mozdult el a Montánúnió koncepciójának megalkotása révén. Ez nem jelentette azt, hogy a németek és a franciák közötti politikai előítéletek egyből megváltoztak volna. Schumannak sokat kellett küszködnie a francia nemzeti érzésből fakadó érzékenységgel. Voltak francia politikusok, akik árulónak tartották és kemény támadásokkal illették. Schuman lelkiismereti integritását mutatja, hogy a kritikák keresztüztüében is kitartott amellett, hogy a német-francia megbékélés elkerülhetetlen. Az 1950-es években elképzelései konkrét eredményekkel jártak az első integrációs szervezetek létrejötte révén.

1945-ben Schuman, Adenauer és de Gasperi már nem voltak fiatal emberek. Életkoruk alapján elmondható róluk, hogy rendelkeztek annyi emberi tapasztalattal az európai kontinens 20. századi szenvedéseiről, hogy nem maguk, hanem az utókor számára akartak maradandót alkotni. Európa „utolsó polgárai” olyan keresztény nevelésben részesültek, amit még nem érintett meg az értékek relativizmusaival kapcsolatos kétely. Másfelől hatott rájuk a katolikus megújulás szellemisége, s eléggé korszerűen gondolkodtak ahhoz, hogy belássák azt, mind az európai nemzetek egymáshoz való viszonyában, mind a világháború utáni gazdasági-társadalmi rend kérdésében valódi újításokra van szükség.

A német és francia kereszténydemokrata politikusok közül többen szorosán kötődtek a „rajnai Európához”. Ez a terület a német-francia konfliktus áldozataként jelentős mértékben hozzájárult a nemzetállamok közötti konfliktusok pusztító és értelmetlen voltának a felismeréséhez. Jól érzékeltette ezt Adenauer és Schuman életpályája, akik ezen a vidéken nevelkedtek. Mindketten úgy gondolták, hogy Európa jóval több, mint a nemzetállamok összessége. Ezek a politikusok eléggé értékorientáltak voltak ahhoz, hogy hétköznapi cselekvéseiket magasabb rendű víziók irányítsák, de megfelelő pragmatizmussal is rendelkeztek ahhoz, hogy kellő rugalmasságról és újító készségről tegyenek tanúságot. Egyfajta szabadság és szolidaritás szellemében „megszelídített kapitalizmusban” gondolkodtak, és a jólét kiszélesítését európai keretek között értelmezték. Elgondolásaik érdekes változatát képezték a polgári és keresztény humanista gondolkodókra jellemző konzervatív kultúrkritikának, de elkötelezettek voltak abban, hogy a nyugat-európai társadalmakat a magas növekedés útjára vezessék. Felfogásukban az integrációs szervezetek Európája a történelmi megbékéléssel, valamint a kereszténység és a szabadság értékeivel kapcsolódott össze.

Bibliográfia:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*, Európa, Budapest

Aron, Raymond (1967): *Eighteen Lectures on Industrial Society*, Weidenfeld and Nicholson, London

Bell, Daniel (1976): *The Cultural Contradictions of Capitalism*, Basic Books, New York

Belloc, Hilaire (1920): *Europe and the Faith*, Constable, London

Brugmans, Hendrik (1965): *L'idée européenne*, De Tempel, Bruges

Crafts, Nicolas - Toniolo, Gianni (szerk.) (1996): *Economic Growth in Europe since 1945*, Cambridge University Press, Cambridge

Feinstein, Charles – Temin, Peter – Toniolo, Gianni (2008): *The World Economy between the World Wars*, Oxford University Press, Oxford

Heater, Derek B. (1992): *The Idea of European Unity*, Leicester University Press, Leicester-London

Hirsch, Fred (1977): *Social Limits to Growth*, Routledge and Kegan Paul, London

Machlup, Fritz (1977): *A History of Thought on Economic Integration*, Columbia University Press, New York

Maritain, Jacques (1958): *Reflections on America*, Scribner's Sons, New York

Milward, Alan (1984): *The Reconstruction of Western Europe, 1945-51*, Methuen, London

Milward, Alan (2000): *The European Rescue of the Nation-state*, Routledge, London

Pagden, Anthony (szerk.) (2002): *The Idea of Europe*, Cambridge University Press

Perkins, Mary Anne (2004): *Christendom and European Identity. The Legacy of a Grand Narrative since 1789*, Walter de Gruyter, Berlin-New York

Petrella, Riccardo (1995): *Europe between Competitive Innovation and New Social Contract*, International Social Science Journal 143. March, pp. 11-23.

Salzmann, Bernhard (2006): *Europa als Thema katholischer Eliten*, Academic Press, Fribourg

Schuman, Robert (1991): *Európáért*, Pannónia Könyvek, Pécs

Wee, Herman van der (1986): *A lefékezett jólét*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

(Készült: *Európa akkor és most. Európai alapító atyák és a jelen dilemmái* című kerekasztal-beszélgetés nyomán. A kerekasztal-beszélgetésre a Mathias Corvinus Szakkollégium szervezésében Győri Enikő, Szűcs Tamás és Zsinka László részvételével került sor. A fentebbi tanulmány Zsinka László téziseit tartalmazza.)